

A PÁPASÁG.

IRTA

MACAULAY T. B.

ANGOLBÓL FORDITOTTA

B. P.

BUDA-PEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1880.

Franklin Társulat nyomdája.

E könyv* tárgya különösen érdekesnek tetszett előttünk mindig. Honnan van, hogy a protestantismus annyit tett és még sem tett többet? honnan van, hogy a római egyház, miután Európának egy nagy részét elveszítette, nemcsak veszteni szűnt meg, hanem tettleg közel felét visszanyerte annak a mit elveszített? Bizonyára nagyon különös és fontos kérdés. S e kérdésre Ranke sokkal több fényt vetett, mint bárki más, a ki fölöle értekezett.

Nincs, sohasem volt e földön oly műve az emberi politikának, mely annyira megérdemelje a vizsgálást, mint a római katholika egyház. Ez egyház története összeköti az emberi művelődés két nagy korszakát. Nincs más intézmény, mely visszavinné az elmét abba a korba, midőn az áldozat füstje a Pantheonból szálla föl, s girafok és tigrisek szökelltek Flavian amphitheatrumban. A legbüszkébb királyi házak csak tegnapiak, a főpapok leszármazásával hasonlítva

* *Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im XVI. und XVII. Jahrhundert.* Von Leopold Ranke.

össze. E leszármazást szakadatlan sorozatban nyomozhatjuk vissza attól a pápától, ki Napoleont a tizenkilencedik században koronázta meg, addig a pápáig, ki Pipint a nyolczadikban kente föl; s Pipin korán sokkal följobb terjed e fönséges dynastia, mígnem a rege szürkületében vész el. A velencei köztársaság közelíti meg régiségre nézve. De a velencei köztársaság modern vala a pápasághoz képest, s a velencei köztársaságnak vége, és a pápaság áll. A pápaság áll, nem hanyatlásban, nem mint pusztá régiség, hanem telve ifjú életerővel. A katholika egyház most is a világ legszelső végeig küldi missionárusait, kik oly buzgók, mint azok valának, kik Ágostonnal Kentben szálltak partra, s most is ugyanazon szellemmel állnak szemben ellenséges királyokkal, melylyel Attilával álltak szembe. Híveinek száma nagyobb, mint bármely előbbi korban. Szerzeményei az új világban bőven pótolták kárát veszteségeiért az óban. Szellemi uralma kiterjed a nagy országokon, melyek a Missouri síkjai és Horn foka közt fekszenek, oly országok, melyeknek egy század múlva, nem valószínűtlen, szint annyi népességök lesz, mint a mennyi most Európát lakja. Felekezetének tagjai bizonyára nincsenek kevesebben 150 milliónál, s nehéz lenne kimutatni, hogy a többi keresztyén secta összevéve 120 millióra rúg. Nem is láttunk jelenléteget, mely oda mutatna, hogy hosszú uralmá-

nak vége közeledik. Ő látta kezdetét minden kormányoknak és minden egyházi intézménynek, mely jelenleg a világon létezik; s nem tudjuk bizonyosan, nincs-e arra hivatva, hogy mindeniknek végét lássa. Nagy volt s tisztelt mielőtt a szász Britanniába lépett, mielőtt a frank átment a Rhénuson, midőn még görög ékesszóllás virágzott Antiochiában, midőn bálványokat imádtak a mekkai templomban. És talán fenn fog állani ernyedetlen erővel, midőn valami új-seelandi utazó egy nagy pusztaság közepett a londoni híd egyik tört ívezetén foglal helyet, hogy sz. Pál romjait vázolja.

Gyakran halljuk mondani, hogy a világ folytonosan fölvilágosodottabb lesz, és hogy e fölvilágosodásnak kedvezőnek kell lenni a protestantismusra és kedvezőtlennek a katholicismusra nézve. Szeretnők, ha ezt hinnünk lehetne. De nagy okunk van kétkedni e várakozás alaposságában. Látjuk, hogy az utolsó kétszázötven év alatt az emberi elme a legnagyobb mértékben munkás volt, hogy számtalan nagy előmeneteleket tett a természet-philosophia minden ágában, hogy számtalan találmányt állított elő, melyeknek céljuk elősegíteni az élet kényelmét, hogy orvostan, vegyészet, sebészet, építészet nagyon haladtak, hogy kormányzat, politia és jog tökélyesültek, habár nem oly nagy mértékben, mint a physikai tudományok. De látjuk, hogy ezalatt a kétszáz ötven év alatt a protestan-

tismus nem tett említésre méltó hódítást. Sőt azt hisszük, a mennyiben változás történt, a változás egészben véve a római egyháznak volt kedvező. Ennélfogva nem bízhatunk abban, hogy a tudományok haladása szükségképen végzetes lesz egy oly rendszerre nézve, mely, hogy keveset mondjunk, megőrizte terét, daczára a roppant haladásnak, melyet az emberi nem a tudományokban Erzsébet királynő óta tett.

Valóban az állítás, melyet tárgyalunk, szerintünk egy nagy tévedésen alapszik. Vannak ágai a tudománynak, melyekre nézve az emberi elme törvénye a haladás. A matematikában, ha egy tétel meg van fejtve, többé nem vonatik kétségbe azontúl. Minden új emelet oly szilárd alap a fölibe való építésre, mint az eredeti alap volt. Itt tehát folytonosan növekszik az igazsággyűjtemény. Az inductiv tudományokban szintén haladás a törvény. Minden nap új tényeket nyújt, és az elméletet mindig közelebb viszi a tökélyesedéshez. Nem valószínű, hogy a tisztán elméleti vagy a tisztán tapasztalati tudományokban a világ valaha hátra menjen, sőt csak vesztég maradjon is. Soha se hallott senki visszahatásról a Taylor theoremája vagy visszahatásról Harvey vérkeringési tana ellen.

De a hittannál egészen más az eset. A mi a természeti vallást illeti, — a kijelentést jelenleg egészen mellőzve — a mai philosoph nem igen

látszik kedvezőbb helyzetben lenni Thalesnél vagy Simonidesnél. A világ-egyetem alkotásának céljáról ugyanazon tanúságok állanak előtte, amelyek a régi görögök előtt állanak. Azt mondjuk, ugyanazok; mert a modern csillagászok s anatomok fölfedezései valóban kevéssel növelték az érvnek erejét, melyet a gondolkodó ész minden állat, madár, rovar, hal, levél, virág és csigában föltalál. Az okoskodás, melylyel Sokrates Xenophon jelenlétében czáfolta Aristodemust, a kis istentagadót, tökéletesen Paley természeti theológiájának az okoskodása. Sokrates épen úgy használja Polykletes szobrait és Zeuxis képeit, mint Paley az órát.*

A másik nagy kérdést illetőleg: arról a kérdéstről, mi lesz az emberből a halál után, nem látjuk, hogy a magas műveltségű európai, ha pusztán észére hagyatik, jobban eltalálná az igazat, mint a fekete lábú indián. A sok tudomány között, melyben a fekete lábú indiánt felülmuljuk, egyetlen egy sem vet a legkisebb fényt is a lélek állapotára az állati élet kialvása után. Valóban minden philosoph, régi és modern, ki megkísérté a kijelentés segélye nélkül bizonyítani be az emberi halhatatlanságot, Platótól Franklinig, szerintünk siralmas kudarczot vallott.

És ismét, azok a nagy rejtélyek, melyek zavarba hozták a természeti theologusokat, ugyanegyek minden korban. Egy nép éles esze, mely

épen most emelkedik ki a barbárságból, tökéletesen elegendő föltevésökre. Locke vagy Clarke lángelméje tökéletesen képtelen megoldásukra. Tévedés azt képzelni, hogy finom vizsgálódások az isteni tulajdonságokat, a rossz eredetét, az emberi cselekedet szükségességét, az erkölcsi kötelesség alapját illetőleg nagy értelmi művelődést föltételeznének. Ily vizsgálódások ellenkezőleg értelmes gyermekek s félig művelt emberek gyönyörűsége. A fiúk száma nem csekély, kik tizen-nég éves korukban eleget gondolkoztak ezekről a kérdésekről. hogy tökéletesen jogosútlak legyenek a dicséretre, melyet Voltaire Zadigról mond: «Csak annyit tudott felőle, a mennyit minden időben tudtak, t. i. nagyon keveset». Jób könyve mutatja, hogy sokkal azelőtt, hogy tudományok és művészetek ismeretesek lettek volna Jóniában, nem közönséges ügyességgel és ékesszólással vitatták e gyötrő kérdéseket az idúmiai emírek sátrai alatt; az emberi elme három évezred lefolyta alatt sem fedezte föl kielégítő megfejtését a rejtélyeknek, melyek Eliphast és Sobhart zavarba hozták.

A természeti theologia tehát nem haladó tudomány. Eredetünk és rendeltetésünk azon ismerete, melyet a kijelentésből származtatunk le, valóban egészen máskép világos és egészen másképen fontos. De a kijelentett vallás sem bír a haladó tudomány természetével. A protestans

egyház tanai szerint minden isteni igazság bizonyos könyvekben foglaltatik. Egyformán nyitva áll mindenki előtt minden korban, kik e könyveket olvashatják; s a világ összes philosophjainak fölfedezése sem tehet egyetlen verset is e könyvek bármelyikéhez. Világos tehát, hogy a hittudományban nem lehet ahhoz hasonló haladás, mely folytonosan történik a gyógytanban, földtanban és tengerészetben. Egy ötödik századbéli keresztyén nincs sem jobb, sem rosszabb helyzetben, mint egy XIX. századbéli, természetesen föltéve, hogy mindkettő egyformán becsületes és eszes. Legkisebbet sem tesz, hogy a delejtű, nyomtatás, lőpor, gőz, gáz, himlőoltás és ezer más fölfedezés, mely ismeretlen volt az ötödik században, ismeretes a XIX-ikben. E fölfedezések s találmányok egyikének sincs legkisebb vonatkozása is a kérdésre: vajon a hit egyedül megvédi-e az embert, vagy a szentek közbenjárása orthodox gyakorlat-e. Úgy látszik tehát, hogy nincs biztosítékunk a jövőben bármely hittani tévedés ellen, mely valaha a múltban túlnyomó volt a keresztyének közt. Meg vagyunkgyőződve, hogy a világ soha sem tér vissza Ptolemaeus naprendszeréhez; az a körülmény sem rendíti meg legkevésbé sem meggyőződésünket, hogy még oly nagy férfi is mint Bacon, megvetéssel veté el Galilei elméletét; mert Baconnak épen nem volt módja ahhoz a józan következtetéshez, melyhez

mi eljuthatunk, s mely oly embereket biztosít az ő tévedésébe való eséstől, kik nem lettek volna méltók tollát hegyezni. De ha meggondoljuk, hogy Sir Thomas Moore kész volt meghalni az átváltozás tanáért, nem lehet nem éreznünk némi kétséget, hogy az átváltozás tana nem diadalmas-kodik-e minden ellenzésen. Moore kitűnő eszű férfi volt. Mindazt tudta erről a tárgyról a mit mi tudunk, vagy a mit, míg a világ tart, bármely emberi lény tudhat. «Ez az én testem» épen úgy megvolt az ő új testamentomában, mint a mi-
 enkben. A betűszerinti magyarázat képtelensége oly nagy és világos volt a XVI-ik században, mint a milyen most. Semmiféle haladás, mit a tudomány tett vagy tenni fog, nem nevelheti azt, a mi szerintünk az érv döntő ereje a valódi jelenlét ellen. Ennélfogva tehát képtelenek vagyunk megfogni, hogy a mit Sir Thomas Moore hitt az átváltozás tana felől, miért ne hihetnék a világ végeig Sir Thomas Mooreral egyenlő okos és becsületes emberek. Pedig Sir Thomas Moore kitűnő példánya az emberi bölcseségnek s erénynek; s az átváltozás tana egy neme a próbakőnek. Az a hit, mely ezt a próbát kiállja, minden próbát kiáll. Brother jóslatai s herczeg Hohenlohe csodái vele összehasonlítva csekélységek ké vál-
 nyulnak.

Azonban egy kivételt kell tennünk. Valamely felekezet könyvei s hagyományai tartalmazhat-

nak szorosán hittani tételekkel vegyesen más, physikára vonatkozó tételeket, melyek ugyan egy tekintélyben alapúlnak. Ha új fölfedezések kétséget támasztanak a physikai tételekben, a hittani tételek, ha nem választhatók el a physikaiaktól, osztozni fognak ebben a kétségben. Ily módon világos, hogy a tudomány haladása közvetve szolgálhat a vallási tudomány ügyének. Például a hindu mythologia a legképtelenebb földleírással van összekötve. Minden ifjú bramin tehát, ki geographiát tanul collegiumainkban, megtanúl¹ mosolyogni a hindu mythológián. Ha a katolikus vallás nem szenvedett oly mérvben az által a pápai végzés által, mely szerint a nap kering a föld körül, ez onnan van, mert minden értelmes katolikus azt tartja most Pascallal, hogy a tárgy eldöntésére nézve az egyház túllépett illetékességén, s ennél fogva méltán maradt ama természet fölötti segély nélkül, melyet törvényes gyakorlatában alapítójának ígérete szerint joggal várhatott.

Ez a kivétel legkevésbé sem sérti tételünk igazságát, hogy a hittudomány, a tulajdonképen úgy nevezett, nem haladó tudomány. Nagyon mindennapi ismerete a történelemnek, nagyon csekély megfigyelése az életnek elégséges bebizonyítani, hogy se tudomány, se bölcsesség nem nyújt biztosságot a legnagyobb tévedések ellen, melyek a láthatlan világ tárgyaira vonatkoznak. Bayle és Chillingworth, két nagy scepti-

cusa az emberiségnek, katolikusokká lettek őszinte meggyőződésből. Johnson, hitetlen minden tekintetben, készséggel hitt csodákban és megjelenésekben. Nem hitt Ossiánban; de hajlandó volt hinni a jóstehetségben. Nem hitte a lissaboni földrengést; de kész volt hinni a cocklanei szellemben.

Ez okok miatt megszűntünk csudálkozni az álhit bármely bohó ötletén. Láttunk nem csekély értelmű vagy elhanyagolt nevelésű férfiakat, de a kik talentumaik s képességeik által kitűnhettek volna akár cselekvő, akár elmélkedő foglalkozásokban, olvasott tudósokat, ügyes logikusokat, az élet és szokások éles szemű vizsgálóit jósolni, magyarázni, ismeretlen nyelveket beszélni, csudás gyógyításokat eszközölni, Istentől jöni izenetekkel az alsóházba. Láttuk, hogy egy öregasszonyt, kinek talentuma nem haladta meg a szerencsemondó ügyességét, s ki egy szolgáló nevelésével bírt: jósnővé exaltálva, tízezerek vettek körül mint buzgó hívők, kik közül sokan megmérhetetlenül állottak fölötte rangban s tudományban; és mindezt a XIX. században, és mindezt Londonban. De miért ne? Istennek az emberekkel való bánásáról nem nyilvánult több a XIX-ik századnak, mint az elsőnek, vagy Londonnak mint a hebridák legvadabb községének. Igaz, hogy oly dolgokban, melyek ezt a világot, s ezt az életet illetik, az ember mindig bölcsebb és

bölcsebb lesz. De nem kevésbé igaz, hogy a mi egy felsőbb hatalomra s jövő állapotra vonatkozik, az ember Goethe gúnyoló daemonjának nyelvével:

« . . . . . bleibt stets von gleichem Schlag,
Und ist so wunderlich, als wie am ersten Tag.»

A katolikus vallás története föltűnően illusztrálja ezeket a megjegyzéseket. Az utolsó hét század alatt az európai közszellem folytonos haladást tett a világi ismeretek minden ágában. De a vallásban nem nyomozhatunk folytonos haladást. E hosszú időszak egyháztörténelme az ide-oda mozgás történelme. Mióta a nyugati keresztyénységben megalapult a római egyház hatalma, négyszer kelt föl az emberi szellem e járom ellen. Kétszer tökéletesen győztes maradt az egyház. Kétszer kegyetlen sebekkel jött ki a csatából, de az életerő még mindig hatalmas volt benne. Ha elgondoljuk a rémítő támadásokat, melyeket túlélt, nehezen bírjuk elképzelni, mi módon fog elveszni.

Az első e fölkelések közt abban az országban tört ki, hol az Oc gyönyörű nyelvét beszélték. Ez ország különösen kedveltje a természetnek, a XII. században legvirágzóbb és műveltebb része volt nyugati Európának. Semmi tekintetben sem tartozott Franciaországhoz. Különvált politikai étellel, nemzeti jellemmel, szokásokkal és

nyelvvél bírt. Földje termékeny s jól művelt vala-
 s a vetések és szőlős kertek közt sok gazdag vá-
 ros mind megannyi miniature császári udvar
 emelkedett. A lovagiasság szelleme itt veté félre
 először borzalmait, itt öltött először emberi és
 bájos alakot, itt jelent meg először mint elválhat-
 lan társa művészetnek és irodalomnak, udvarias-
 ságnak s szerelemnek. A többi dialectusok, melyek
 az V-ik század óta keletkeztek a római birodalom
 régi tartományaiban, még durvák s tökéletlenek
 voltak. Az édes toscán, a gazdag és erőteljes an-
 gol nyelvet mesteremberek s pásztorok beszélték.
 Egy író sem bocsátkozott le oda, hogy e barbár
 zagyvalékot a tudományok tanítására, nagy ese-
 mények följegyzésére vagy az élet és szokások
 festésére használja. De Provence nyelve, már a
 tudós és művelt nyelve volt, s használta számos
 író, kik a compositió s verselés egész művésze-
 tére törekedtek. Egy balladákban, harci énekek-
 ben, satirában s mindenek fölött szerelmi költé-
 szetben gazdag irodalom mulattatá a lovagok s
 delnök szabad idejét, kiknek erősített házaik a
 Rhone és Garonne partjait díszíték. A művelő-
 déssel jött a gondolatszabadság. A megszokás
 elosztatá az iszonyt, melylyel másutt a nemhivőt
 tekintették. Soha normann vagy breton nem lá-
 tott muzulmant, kivéve, hogy sebeket adjon és
 kapjon valami siriai csatatéren. De azon gazdag
 országok népei, melyek a Pyrenaeusok alján fe-

küdtek, megszokták udvarias és hasznos közlekedésben élni a Spanyolországbeli mór királyokkal; s vendégszeretőleg üdvözölték az ügyes orvosokat és matematikusokat, kik a cordovai s granadai egyetemeken jártasokká lettek az arabok minden tudományában. A görög, még megőrizve a politikai sülyedés közepett atyái gyors elmésségét s tudni vágyó szellemét, még olvasva az emberi compositiók legtökéletesbikét, még beszélve a leghatalmasabbat s hajlékonyabbat az emberi nyelvek között, Narbonne és Toulouse piaczaira a távol égajlak fűszereivel s selymével merész és finom elméleteket hozott, melyek soká ismeretlenek valának a tudatlan és hiszékeny nyugat előtt. A paulicianusi theologia, a melyben, úgy látszik, sok tan vegyült a modern kalvinistákéból a régi manichaeusok némely tanával, gyorsan terjedt Provence és Languedocban. A katholika egyház papságát megvetéssel és kicsinyléssel tekintették. «Aljasabb mint egy pap» közmondássá vált. A pápaság elvesztette minden tekintélyét minden osztálynál, a nagy hűbéres hercegektől le a földművelőig.

A hierarchia veszélye valóban nagy volt. Csak egy transalpin nemzet emelkedett még ki a barbárságból; s ez az egy félredobott minden tiszteletet Róma irányában. Európának csak egy nyelvét használták még irodalmi czélokra; s ez a nyelv gép volt az eretnekek kezében. A secta-

riusok földirati helyzete különösen nagygyá tevé a veszélyt. Központi országot laktak, mely egyenesen közlekedett Franciaországgal, Italiával, Spanyolországgal. A még meg nem romlott tartományokat ezek a mételyes kerületek választák el egymástól. Ily körülmények közt valószínűnek látszott, hogy egyetlen nemzedék elégséges lesz elterjeszteni a reformált tant Lissabonban, Londonban és Nápolyban. De ez nem történhetett meg. Róma éjszaki Franciaország harczosaihoz kiáltott segítségért. Egyszerre babonájukhoz s kapzsiságukhoz folyamodott. A buzgó hívőnek oly bőséges bűnbocsánatot ígért, mint az, melylyel a szent sír megmentőit jutalmazta volt. A rablót és kéjvadászót termékeny síkok s gazdag városok fosztogatásával kínálá. Szerencsétlenségre a Languedoci tartományok ügyes s művelt lakói sokkal képesebbek voltak meggazdagítani és szépíteni, mint megvédeni országukat. Kitűnők a béke műveiben, páratlanok a «vidám tudományban», felülemelkedve sok közönséges babonán, hiányzott bennök az a vasbátorság és az az ügyesség a hadi gyakorlatokban, mely kitünteté a Loiron túli tartományok lovagjait, s nem voltak alkalmasak szembe szállni oly ellenséggel, mely Irlandtól Palaestináig minden országban győzött tízszeres erő ellen. Egy háború, mely még a vallási háborúk közt is kitűnt könyörtelen kegyetlenségei által, elpusztítá az albigensi eretneksé-

get, s az eretnekséggel jóllétét, műveltségét, irodalmát, nemzeti életét annak az országnak, mely egykor leggazdagabb s fölvilágosodottabb tag volt a nagy európai családban. Róma ezalatt, figyelmeztetve a rémitő veszély által, melytől kereszties hadának írtó fegyverei alig mentették meg, javítani s erősíteni kezdé politikája egész rendszerét. Ez időszakban alapultak a franciscanus, a dominicanus szerzet, és az inquisitionalis törvényszék. Az új szellemi politia minden-hova elterjedt. Nem volt sikátor egy nagy városban sem, nem volt tanya a legtávolabb eső hegyen, melyet a kolduló barát meg ne látogatott volna. Az együgyű katolikus, ki nem akart okosabb lenni atyáinál, bárhová fordúlt, talált baráti szót, mely biztatta. Az eretnek útját számtalan kém lepte el. S az egyház, nem rég a tökéletes felforgatás veszélyében, most bevehetlenül megerősödöttnek látszék az emberiség szeretete, tisztelete és félelme által.

Másfél század telt el; s ekkor jött az emberi értelem második nagy fölkelése a római szellemi uralom ellen. Az albigeni kereszties háborút követett két nemzedéken keresztül a pápaság hatalmának tetőpontján volt. Második Fridrik, a legügyesebb és legműveltebb a german császárok hosszú sorában, hasztalan merité ki katonai és politikai ügyességének minden forrásait a kísérletben, megvédni a polgári hatalom jogait az egy-

ház bitorlásai ellen. A papság boszúja üldözte családját a harmadik nemzedékig. Manfréd a csatatéren, Conradin a vérpadon múlt ki. Aztán változás történt. A világi hatalom sokáig el volt nyomva. A hatalmat meglepő gyorsasággal nyerte vissza. A változást kétségkívül főleg az általános elégtelenségnek kell tulajdonítani, melyet az egyház ébresztett az által a mód által, a hogy visszaélt hatalmával és sikerével. De valamit az egyének jellemének s helyzetének is kell belőle tulajdonítani. A férfi, ki e forradalom eszközlésében a legfőbb szerepet játszá, a francia IV-ik Fülöp, Szép melléknévvel, kényúr állásánál, kényúr véralkatánál fogva, szigorú, kérlelhetetlen s lelkiismeretlen, egyformán kész erőszakra és ármányra, készséges harczosok s jogtudósok által véve körül. A legszilajabbat és büszkébbet a római főpapok közül, míg királyságokat osztott s fejedelmeket idézett bírói széke elé, fegyveres emberek ragadták meg palotájában, s oly gyalázatosan sérték, hogy dühtől s rémülettől örülten halt meg. «Igy» — éneklé a nagy florenczi költő, — «Krisztust másodszor ragadták meg helytartója személyében az orgyilkosok, másodszor gúnyolták ki, másodszor itatták eczettel és epével». A pápai udvár székhelyét túltették az Alpokon, s Róma püspökei Franciaországtól lettek függökké. Aztán jött a nyugoti nagy szakadás. Két pápa, mindkettő kétes joggal, viszhangoztatá Európát

kölcsönös vádló anathemájával. Róma Avignon romlottósága ellen kelt ki; s Avignon egyenlő joggal viszonzta a vádat. Az egyszerű keresztyén nép, abban a szent kötelességben neveltetvén föl, hogy közösségben éljen az egyház fejével, képtelen volt fölfedezni az egymást czáfoló érvek és bizonyságok közt, az egyház vezetése melyiket illeti jogosan a két érdemtelen pap közül, kik egymást átkozzák és ócsárolják. Ez idétt kezdé magát Wicklef János hallatni. Anglia közszelleme csak hamar legbensőbb mélyeig fel lön izgatva; s az új tanok befolyása nemsokára érezhető volt még a távol eső cseh királyságban is. Csehország valóban rég szított az eretnekség felé. Aldunáról gyakran fordultak meg kalmárok a prágai vásárokon; s az Alduna különösen székhelye volt a paulicianusi hittannak. Az egyház, schismák által szaggatva, s szilajúl támadtatva meg Angliában és a német birodalomban egyszerre, alig volt kisebb veszedelemben mint az albigensi keresztes háborút megelőzőtt válságában.

De ez a veszély is elvonúlt. A polgári hatalom buzgón támogató az egyházat; s az egyház színleg reformálni kezdé magát. A constanci zsinat véget vetett a szakadásnak. Az egész katólikus világ ismét egy fő alatt egyesült; s oly törvények hozattak, melyek után nem látszott valószínűnek, hogy ez a fő durván visszaélhetne

hatalmával. Az új tan legkitűnőbb hirdetőit leölték. Az angol kormány könyörtelen szigorral nyomta el a Lollardokat; s a jövő nemzedék alatt alig lehetett nyomát látni a második nagy zendülésnek a pápaság ellen, kivéve Csehország hegyeinek durva lakói közt.

Egy másik század múlt el; s ekkor kezdődött a harmadik s legnevezeteseább küzdés a szellemi szabadságért. Az idők megváltoztak. Az athenaei s római genius fenmaradt nagy műveit ezek tanulmányozák. Az egyház nem vala többé a tudomány egyedárúsa. A modern nyelvek ereje végre kifejtetett. A nyomtatás feltalálása új könnyebbséget adott a szellem és szellem közt való közlekedésnek. Ily előjelekkel kezdődött meg a nagy reformatio.

Megkísértjük röviden előadni olvasóinknak, mi szerintünk valódi története a tusának, mely Luther prédikálásával kezdődik az indulgentiák ellen, s mely bizonyos értelemben, lehet mondani, százharmincz évvel később végződött be a westphali béke által.

Európa északi részeiben a protestantismus győzelme gyors és határozott vala. A teuton származású nemzetek a pápai uralmat olasz uralom gyanánt tekintették, mint idegenek, mint oly férfiak uralmát, kik idegenek nyelvben, szokásokban és értelmi alkotmányban. A római szellemi bíróság által gyakorolt nagy kiterjedésű

*s indította a tudósokat, inkább mint
an eretneket. L. Nisard Paris.*

törvényhatóság a szolgaság lealjasító jelének lát-
szék lenni. Az öszveget, mit egy távol eső udvar
ezer ürügy alatt követelt, megalázó s egyszers-
mind káros adózásnak tekinték. Ez udvar jelleme
megvetést s ellenszenvet ébresztett a higgadt,
komoly, őszinte és ájtatos népeknél. Az új hittan
eddig nem ismert gyorsasággal terjedt. Minden
rendbeliek, minden fajú jellemek szegődtek az
újítók soraiba. Fejedelmek, türelmetlenek elsa-
játítani a pápa előjogait, nemesek, vágyva részt
venni az apátságok kizsákmányolásában, pere-
sek felharagítva a római kamara zsarolásaitól,
honfiak, békétlenkedve az idegen uralom ellen,
jó emberek megbotránkozva az egyház romlotti
ságán, rossz emberek vágyakodva a nagy erkölcs-
forradalmaktól elválaszthatatlan féktelenségekre,
okos emberek, buzgók az igazság fürkészésében,
ostoba emberek, csábítva az újság fényétől: mind-
ez oldalon volt található. Az északi nemzet-
ek közt egyedül az írek ragaszkodtak az ó hit-
hez: s ennek oka úgy látszik az vala, hogy a
nemzeti érzés, mely boldogabb országokban
Róma ellen irányult, Irlandban Anglia ellen irá-
nyult. Ötven év mulva attól a naptól kezdve,
mikor Luther nyilvánosan lemondott a pápaság-
gal való egységről s elégette Leo bulláját Witten-
berg kapui előtt, a protestantismus elérte legfőbb
hatalmát, a hatalmat, melyet hamar elvesztett és
sohasem nyert többé vissza. Százak, kik jól em-

lékeztek Márton barátira mint buzgó katolikusra, megérték, hogy fél Európa államaiban győztesnek láthaták a forradalmat, melynek ő volt főindítója. Angliában, Scótiában, Dániában, Svédországban, Lifflandban, Porosz, Szász országokban, Hessiában, Würtembergben, a Pfalzban, Schweiz több kantonjában, északi Németalföldön a reformatio tökéletesen diadalmaskodott; s mindenütt az Alpokon és Pyrenaeusokon innen a diadal pontján látszék lenni.

De, míg e hatalmas mű haladt északi Európában, egy egészen másnemű forradalom történt délen. Italia és Spanyolország hangulata nagyon különbözött Angliáétól s Germaniáétól. Valamint a teuton nemzeteket nemzeti érzelmök készíték lerázni Italia felsőbbségét, úgy az olaszokat nemzeti érzelmök készíték ellenállni minden változásnak, mely megfoszthatá házájokat a tisztességek s előnyöktől, melyeket mint az egyetemes egyház kormány széke élvezett. Italiában költöttek el az adót, mely ellen idegen nemzetek oly keserűen panaszkodtak. Hogy Italiát szépítsék, vivék oly botrányos túlságra a bünbocsánattal való üzérkedést, mely felébreszté Luther indignatióját. Az olaszok közt sok volt mind az áhitat, mind a kegyeletlenség; de nagyon kis kivétellel se az áhitat se a kegyeletlenség nem vált protestantismussá. A vallásos olasz óhajtott erkölcsi és fegyelmi reformot, de nem reformot a tanban, és legkevesébbé

szakadást. A vallástalan olasz egyszerűen nem hitt a keresztyénségben, a nélkül hogy gyűlölte volna. A művész vagy államférfi szemeivel nézte s így nézve jobban szerette a megállapított formában mint bármely másban. Az volt neki, a mi a régi pogány vallás Trajánának vagy Pliniusnak. Se Savanarolla, se Machiavelli szellemében nem volt semmi közös az észak vallásos vagy politikus protestansai szellemével.

Spanyolország, a katholika egyházat illetőleg, szintén egész más helyzetben volt mint a teuton nemzetek. Italia tulajdonképen V. Károly birodalmának egy részét képezé; s a római udvar sok fontos alkalommal eszköze volt. Őt nem készíté tehát, mint az észak távol eső fejedelmeit, erős önös indok a pápaság megtámadására. Valóban ugyanazon eljárást, mely Anglia fejedelmét arra indítá, hogy lemondjon minden öszszeköttetésről Rómával, a spanyol fejedelem diktálta. A spanyol nép érzése együtt járt a spanyol kormány érdekével. A castiliai ragaszkodása ősei hitéhez különösen erős és heves volt. Elválaszthatlanul kapcsolatban álltak e hittel hazája intézményei, függetlensége és dicsősége. A közt a nap közt, midőn az utolsó góth királyt legyőzték a Xeres partjain, s a közt a nap közt, midőn Ferdinand és Isabella diadalmasan vonúltak Granadába, közel nyolczszáz év múlt el; s ez évek alatt a spanyol nemzet kétségbeesetten küzdött

a hitetlenekkel. A kereszties hadak csak pusztá episódot képeztek más nemzetek történetében. Spanyolország létele egy hosszú kereszties háború volt. Miután muszulmanokkal küzdött az ó világban, pogányok ellen kezdett harczolni az újban. A pápai bulla tekintélye alatt indúltak fiai ismeretlen tengerekre. A kereszt zászlaja alatt nyomúltak rettenthetlenül nagy királyságok szívébe. «Szent Jakab Spanyolországért» harczkiáltással támadtak meg seregeket, melyek számra százszorosan meghaladák az övéket. S azt mondák, hogy a szent meghallgatá hívásukat, és maga, fegyverben, egy szürke hadi ménen, vezeté a rohamot, mely előtt visszavonúltak a hamis istenek imádói. A csata után a rablás vagy kegyetlenség minden kihágását eléggé igazolta az az ürügy, hogy a szenvedők nincsenek megkeresztelkedve. A kapzsiság ösztönzé a buzgóságot. A buzgóság megszentesité a kapzsiságot. Proselytákat és arany bányákat egyenlő hévvel kerestek. Ugyanazon évben, melyben a szászok, felbőszülve Róma zsarolásai miatt, lerázták jármát, a spanyolok Róma auctoritása alatt tették magokat urává Montesuma birodalmának s kincseinek. Így a catholicismus, mely Észak-Európa közvéleményében rablással s elnyomással társúlt, Spanyolország közvéleményében a szabadság győzelem, uralom, vagyon és dicsőség kifejezése volt.

Nem csuda ennélfogva, hogy a protestantis-

mus nagy kitörésének a keresztyénség egyik részében az lett hatása, hogy hasonló heves kitörését szülje a katolikus buzgóságnak a másikon. Két reformatio jött létre, egyenlő erélylyel és hatással: északon a tan reformatioja, délen a szokásoké s fegyelemé. Egyetlen egy nemzedék alatt az egész római egyház szelleme változáson ment keresztül. A vatikán csarnokaitól az Apenninek legelzártabb remeteségeig mindenütt érezték a nagy feléledést. Minden régi intézményt, melyet a hit védelmére s terjesztésére valaha kigondolának, megújítottak s hatályosokká tettek. Még hatalmasabb erejű új gépeket készítenek, a régi vallásos szerzeteket mindenütt újjá alakíták, s új vallásos szerzeteket hívtak életbe. Egy év múlva Leo halála után a camalduli szerzet megtisztítottott. A kapuczinusok helyre állíták a régi franciscánus fegyelmet, az éjféli imát és a szótlan életet. A barnabitok és a Somasca-társulat a szegények nevelésére s segélyezésére szentelték magokat. A theatin szerzethez még nagyobb érdek fűződik. Nagy célja ugyanaz vala, mely a mi methodistáinké, t. i. segíteni a parochialis egyház szükségén. A római egyház, bölcsőbb mint az angol egyház, mindenképtámogatta a jó művet. Az új szerzet tagjai nagy tömegek előtt prédikáltak az utczákon s mezőkön, imádkoztak a beteg ágyainál, s feladták az utolsó kenetet a haldoklónak. Elöl járt köztök buzgóságban Ca-

raffa Péter, később IV. Pál pápa. A theatineek velencei zárdájában, Caraffa szemei előtt, egy spanyol nemes vett lakást, ápolta a szegényeket a kórházakban, rongyokban járt, csaknem halálra böjtölte magát, s kijárt az utcákra, kövekre hágott fel, s kalapjával meghívólag intve az elmenőknek, elkezdett prédikálni, vegyes castiliai és toscán zagyvalékban. A theatineek a legbuzgóbb és szigorúbb emberek közé tartoztak; de ezelőtt a lelkesült néophit előtt fegyelmök lazának s mozdúlataik resteknek tetszének; mert természetlől szenvedélyes és képzelgős lelke oly nevelésen ment keresztül, mely minden sajátságának beteges bensőséget és erélyt adott. Korábbi életében Cervantes hősének volt valóságos prototypja. Az ifjú hidalgo kizárólagos tanulmányát lovagregények képezék; s egész élete megmentett herczegnők s leigázott hitetlenek ragyogó nappali álma volt. Ő választott egy Dulcineat «nem grófnő, nem herczegnő» — ezek saját szavai — «hanem sokkal magasabb állású», s azzal a reménynyel hízelgett magának, hogy lábaihoz mór kastélyok kulcsait, s ázsiai fejedelmek drágaköves turbánjait teheti. A harci dicsőség s boldog szerelem e látomásai közepett egy veszélyes seb kór-ágyra teríté. Szervezete meg volt törve s egész életét nyomorékság sújtá. Az erő, báj és harci ügyesség pálmája nem létezett többé az ő számára. Nem remélheté többé, hogy óriás szultá-

nokat sujthat le vagy szép nők szemeiben nyer kegyet. Ekkor egy új látomás keletkezett lelkében s oly módon vegyült régi csalképeivel, mely a legtöbb angol előtt különösnek kell hogy tessenek, de a mit azoknak, kik tudják mily szorosán egyesült a vallás és lovagiasság a spanyoloknál, nem lesz nehéz megérteni. Még mindig katona fog lenni; még mindig kóbor lovag fog lenni. De Krisztus jegyesének katonája s kóbor lovagja. Le fogja sújtani a nagy vörös sárkányt. A nap ruházta asszony lovagja fog lenni. Meg fogja törni a bűbájt, mely alatt álpróféták fogva tartják az emberek lelkeit. Nyugtalan szelleme, Syria sivatagjaiba s a szent sír kápolnájához vezeté. Onnan a legtávolabb nyugotra zarándokolt vissza, s bámulatba ejté Spanyolország zárdáit s Franciaország iskoláit vezekléseivel s virrasztásaival. Ugyanazon élénk képzelődés, mely képzelt csaták zaját s képzelt királynők bájait rajzolta elé, most szentekkel s angyalokkal népesíté meg magányát. A szent szűz leszállott közlekedni vele. Színről színre látta a Megváltót testi szemeivel. Ő nála kézzel foghatók voltak egész a látásig a vallásnak még azon mysteriumai is, melyek legnehezebb próbái a hitnek. Nehéz elbeszélni szánó mosoly nélkül, hogy ő a mise áldozatában látta megtörténni az átváltozást, s hogy a mint imádkozva állott Szent Domokos lépésőin, egységben látta a szentháromságot, s han-

gosan sírt öröm s csudálkozás miatt. Ilyen volt a híres Loyola Ignác, ki a nagy katolikus reakcióban ugyan azt a szerepet vitte, a mit Luther a nagy protestans mozgalomban.

Nem elégedve meg a theatinek rendszerével, a lelkesült spanyol Rómára veté szemeit. Szegényen, ismeretlenül, pártfogó s ajánlás nélkül lépett a városba, hol most két fejedelmi, festésben és sokszínű márványban gazdag templom hirdeti az egyháznak tett nagy szolgálatait, hol tömör ezüstből vésett alakja áll; csontjai drágakövek közé foglalva vannak Isten oltára alá helyezve. Tevékenysége s buzgalma minden akadályt legyőzött; s vezetése alatt életbe lépett a jezsuita-szerzet, s gyorsan növekedett óriás hatalmának egész nagyságára. Mily hévvel, mily politikával, mily szigorú fegyelemmel, mily rettenthetlen bátorsággal, mily önmegtágadással, a legdrágább magánkötelékek mily mellőzésével, mily benső s makacs odaadással egyetlen célra, mily lelkiismeretlen lazasággal s ügyességgel az eszközök megválasztásában küzdék a jezsuiták egyházuk csatáját: meg van írva minden lapján Európa évkönyveinek számos nemzedék alatt. Jézus szerzetében öszpontosult a katolikus szellem quintessentiája; Jézus szerzetének történelme a nagy katolikus reactio történelme. Ez a szerzet urává lett egyszerre minden erősségnek, mely uralkodott a közszellemen: a prédikáló

széknek, a sajtónak, a gyónószéknek s az akadémiáknak. Hol jezsuita prédikált, szűk lett a templom a hallgatóság számára. A jezsuita név a címlapon biztosítá a könyv forgalmát. A jezsuita fülébe lehelék a hatalmas, a nemes, a szép életök titkos történetét. A jezsuita lábánál nevelték a magas és közép osztálybeli ifjút gyermekből férfivá az első elemi oktatásoktól kezdve a rhetorika s philosophia cursusáig. Irodalom s tudomány, nem rég hitetlenséggel vagy eretnekséggel társúlva, most az orthodox hit szövetségesei levének. Uralkodva déli Európában, a nagy szerzet csakhamar hódítani indult. Tengerek és sivatagok, éhség és pestis, kémek és bitófák daczára jezsuitát mindenütt lehetett találni, minden alakban, minden országban; mint tudóst, orvost, kereskedőt, szolgát; az ellenséges svéd udvarnál, a cheshire-i ó úri lakokban, a connaught-i kunyhókban; vitatkozva, oktatva, vigasztalva, meglopva az ifjak szívét, serkentve a félénk bátorságát, feltartva a keresztet a haldokló szemei előtt. Szintén nem kevésbé tisztök volt ármánykodni hithagyó királyok trónja s élete ellen, rossz híreket terjeszteni, zendüléseket kelteni, polgári háborúkat gerjeszteni, fölfegyverezni a gyilkos kezét. Mindenben állhatatlan lévén, kivéve hűségét az egyházhoz, egyenlő készséggel apellált ügyében a loyaltás és a szabadság szelleméhez. Az engedelmesség szélső tanait és a szabadság zélső tanait,

uralkodók jogát rosszúl kormányozni a népet, az alattvalók jogát késüket egy rossz uralkodó szívébe mártani, ugyan egy ember hirdeté a szerint a mint Fülöp vagy Erzsébet alattvalójához szólott. Némelyek ezeket a papokat mint a legszigorúbb, mások mint a legelnézőbb lekipásztörökat festették. És mind a két leírás helyes volt. Az igazán ájtatos tisztelettel hallgatá a jezsuita magas és szent erkölcsiségét. A vidám lovag, ki keresztúlszúrta vetélytársát, a gyarló szépség, ki elfeledte házassági esküjét, a jezsuitában könnyű, művelt világit talált, a ki tud elnéző lenni a divat-ember apró kihágásai irányában. A gyóntató szigorú vagy laza volt a bűnbánó véralkathoz képest. Fő feladata az volt: senkit sem üzni ki az egyház sorompóiból. Ha már volt rossz ember, jobb ha ez rossz katolikus, mint ha rossz protestans. Ha valaki oly szerencsétlen volt, hogy brávó, kéjencz vagy játékos vala, ez nem ok, hogy még eretnekké is tegyék.

Az ó világ nem volt elég téres e különös tevékenységre. A jezsuiták betörték mindazon országokba, melyeket az azelőtt való század nagy tengeri fölfedezései feltártak az európai vállalkozásoknak. Mindenütt lehetett őket találni, a perui bányák mélységeiben, az afrikai rabszolga-karavánok vásárain, a fűszersziget partjain, China csillagdáiban. Ők oly helyeken szereztek híveket, hova se kapzsiság, se tudnivágy nem csábíta egyet

is földieik közül; s oly nyelveken prédikáltak s vitatkoztak, melyekből nyugat egy szülöttje sem értett egy szót sem.

S ugyanaz a szellem lelkesíté az egész katholicus világot, mely oly feltűnően jelentkezett ebben a szerzetben. Maga a római udvar megtisztult. A reformatiót megelőzőtt nemzedék alatt az udvar botrány volt a keresztyén névre. Évkönyvei árulástól, gyilkolástól és vérszennytól feketék. Még tisztességesebb tagjai is egészen alkalmatlanok voltak az egyház szolgáinak. Olyan emberek voltak mint X. Leó, kik az augustusi kor latinságával magukévá tették atheistikus és gúnyoló szellemét. Épen úgy tekinték azokat a keresztyén mysteriumokat, melyeknek szolgái voltak, mint az augur Cicero és a Pontifex Maximus Caesar tekintették a sibyllai könyveket és a szent csibék szemelését. Egymás közt az incarnatió, az eucharist és a szentháromságról ugyan azon a hangon szólottak, melyen Cotta és Velleius szólának a delphii oraculumról vagy a Faunus hangjáról a hegyek közt. Éltök érzéki és értelmi kéjek szelid álmában folyt le. Választékos étkek, fölséges borok, bájos nők, kutyák, sólymok, lovak, a classikusok újon fölfedezett kéziratái, sonettek és románczok a legédesebb toscán nyelven, — épen annyira szabadok, a mennyire a szép iránti finom érzék megengedi — ezüstneműek Benvenuto kezétől, paloták rajzai Michel Ange-

lotól, freskók Rafaeltól, mellszobrok, mozaikok, drágakövek, melyeket nem rég ástak föl a régi templomok és villák romja közül: ezek képezték életük gyönyöreit, sőt komoly foglalkozását. Tudományok és szépművészet kétségkívül sokat köszönhetnek ennek a nem elegancia nélküli tunyaságnak. De midőn a nagy mozgás Európa szellemében megkezdődött, midőn tan tan után megtámadtatott, midőn nemzet nemzet után vonúlt vissza szent Péter utódaitól: érezték, hogy az egyházat nem lehet biztosan bízni oly vezetőkre, kikről a legnagyobb dicséret az, hogy jó bírái a latin compositiók, képek és szobroknak, kiknek legszigorúbb tanulmányuk bizonyos pogány jellemmel bírt, s kik abban a gyanúban álltak, hogy nevetik titokban a sacramentumokat, miket kiszolgáltattak, s nem hisznek többet az evangéliomból, mint a *Morgante Maggiore*-ből. Egész más fajta emberek vették át az egyházi ügyek vezetését, oly férfiak, kiknek szellemök a Dunstanehoz és Becketéhez hasonlított. A római pápák saját személyökben a régi siriai anachoreták egész szigorúságát tanúsították. Negyedik Pál ugyanazt a hő buzgalmat vitte a pápai trónra, mely őt a theatin klostomba vezeté. Ötödik Pius pompás ruhája alatt éjjel-nappal az egyszerű barát szőringét viselé. Mezitláb járt az utczákon a processiók élén; még a legsürgösebb foglalkozások közt is lelt időt magán imádko-

zásokra, gyakran sajnálta, hogy állásának közkötelességei kedvezőtlenek a szentségben való gyarapodására, s jó példát adott nyájának az alázat, könyörületesség és a személyes sértés megbocsátásának számtalan példája által, míg egyszermind a pápai tekintélyt és az egyház változhatlan tanait Hildebrand egész makacsságával és hevességével őrzé. Tizenharmadik Gergely nemcsak utánozni, hanem felülmúlni is igyekezett Piust szent hivatala szigorú erényeiben. A milyen a fő volt, olyanok voltak a tagok is. A változást a katolikus világ szellemében az irodalom és művészet minden nemében nyomozni lehet. Azonnal észre veheti mindenki, a ki Tasso költeményeit Ariostoéival, vagy V. Sixtus monumentumait X. Leóéival összehasonlítja.

De nem egyedül erkölcsi bofolyás volt az, mire a katolikus egyház támaszkodott. A polgári kard kíméletlenül használtatott Spanyol- és Olaszországban támogatására. Az inquisitiót új hatalommal fegyverezte föl s új erélyt lehelt bele. Ha valahol protestantismus vagy csak színe mutatkozott is, annak ellenszegült, nem kicsinyes, gyötrő üldözéssel, hanem azzal a nemével az üldözésnek, a mely mindent megtör és eltipor néhány választott szellemen kívül. Ha valaki eretnekséggel gyanúsított, bármi lett légyen rangja, tudománya vagy híre, tudta hogy tisztázni kell magát egy szigorú és éber bírószerk

előtt, vagy máglyán vész el. Eretnek könyveket hasonló szigorral kutattak és semmisíttek meg. Oly munkák, melyek egykor minden háznál láthatók voltak, annyira hatályosan nyomattak el, hogy másolataikat se találhatni a legterjedelmesebb könyvtárakban sem. Különösen egy könyvet, a *Krisztus halálának jótéteményéről* érte ez a sors. Toscanában íratott, sok kiadást ért, s hévvel olvasták Olaszországban mindenütt. De az inquisitorok bizonyos Luther-féle tant találtak benne. Eltiltották; s most oly nyom nélkül elveszett, mint Livius II-ik Decadja.

Így tehát, míg a protestans forradalom gyorsan haladt Európa egyik részében, a katholikus reactió ép oly gyorsan haladt a másikon. Mintegy fél század múlva a nagy szakadás után az egész éjszakon protestans kormányok és protestans nemzetek voltak. Délen kormányokat és népeket a legbensőbb buzgalom lelkesített a régi egyház mellett. E két ellenséges tér közt feküdt, erkölcsileg, mint térképileg egy nagy kérdéses terület. Francziaország-, Belgiumban, Délnémet-, Magyar- és Lengyelországban a tusa még mindig eldöntetlen volt. Ezeknek az országoknak kormányaik nem szakították még meg összeköttetésüket Rómával; de a protestansok számosak, hatalmasok, merészek és tevékenyek voltak bennök. Francziaországban államot képeztek az államban, erődök fölött rendelkeztek, nagy sere-

geket voltak képesek harczterre állítani, s fejedelmök elibe föltételeket szabtak. Lengyelországban a király még katolikus volt. De a protestansok voltak többségben az országgyűlésen, ők töltötték be a főbb hivatalokat, s a nagy városokban elfoglalták a plébániákat. «Úgy látszik» — mondja a pápai nuntius, — «hogy Lengyelországban a protestans vallás tökéletesen erőt vett a katolikuson.» Bajorországban a dolgok állása csaknem hasonló volt. A protestansok többségben voltak az országgyűlésen, s megajánlott adójuk béreül engedményeket kértek a hercegtől vallásuk javára. Erdélyben az osztrák-ház képtelen volt gátolni a dietát, hogy ne confiscálja 1523 139 egy decretum által az egyházjavakat. A tulajdonképeni Ausztriában is általánosan azt mondák, hogy a lakosságnak csak egy harmadát lehet a jó katolikusok közé számítani. Belgiumban az újhit követői százezrekre mentek.

A következő két nemzedék története az éjszakeurópai protestansok s a déleurópai katolikusok küzdelmének története a köztök levő két-séges terület fölött. A testi és szellemi harcz minden fegyverét alkalmazásba vették. Mindkét fél nagy talentumokkal s nagy erényekkel dicsekedhetik. Mindkettő sok dőreségért és bűnért pirulhat. Kezdetben a kilátás határozottan a protestansok részére látszott hajlani; de a győzelem a római egyháznak jutott. Mindenütt sikert ví-

vott ki. Ha egy másik fél századot ugrunk át, mint győztest s uralkodót találjuk Belgiumban, Francia-, Bajor-, Csehországban, Ausztriában, Lengyel- és Magyarországon. S a protestans vallás két század lefolyta alatt semmit sem volt képes visszafoglalni abból, a mit akkor elveszített.

Nem lehet tagadni, hogy a római udvar e diadala nem a fegyver erejének, hanem főleg a közvéleményben való nagy visszafolyásnak tulajdonítható. A reformatiót követett század első felében az Alpeseiken s Pyrenaeusokon innen fekvő országokban a közérzület folyama hévvel rohant az új hit felé. Aztán megfordult az ár, s épen oly szilajul özönlött vissza az ellenkező irányban. Se az egyik, se a másik időszakban nem függött sok a csaták vagy ostromoktól. A protestans mozgalmat alig akadályozta egy perczre a mühlbergi vereség. A katholikus reactió egész gyorsasággal folyt az Armada megsemmisítése után is. Nehéz megmondani ha az első összeütkezés heve volt-e nagyobb vagy a visszapattanásé. Ötven évvel a lutheranus elszakadás után a katholikus vallás alig tarthatá fenn magát a Közép tenger mellett. Száz évvel a szakadás után a protestans vallás alig tudta magát tartani a balti partokon. Az emberi ügyek e nevezetes változása méltán megérdemli, hogy megvizsgáltassék.

A két párt közti tusa hasonlított némileg a víváshoz Shakspeareben. «Laertes megsebesíti Hamletet; aztán dulakodás közben vitért cserélnek és Hamlet sebesíti meg Laertest.» A harcz Luther és Leo közt az erős hit és hitetlenség, buzgalom és közöny, erély és indolentia, komolyság és könnyelműség, a tiszta erkölcs s bűn közti harcz volt. Nagyon különböző volt a harcz, mit az elfajzott protestantismusnak az újjá született catholicismus ellen kellett vívnia. A kéjenczeket, méregkeverőket, atheistákat, kik a reformatió előtt viselték a tiarát, oly pápák követék, kiket vallásos buzgóságban, komoly, istenfélő életben Cypriánnal vagy Ambrosiussal lehetett összehasonlítani. Maga a jezsuiták szerzete sok embert mutathat föl, kik őszinteségben, állhatatosságban, bátorságban nem állottak alább a reformatió apostolainál. De, míg a veszély ekként fölébreszté a római egyház kebelében a reformatusok sok legnagyobb tulajdonát, a reformatusok sokat elsajátítottak azokból a hibákból, melyeket méltán megróttak a római egyházban.*Lanyhák s világiak lettek. Régi nagy vezéreik sírba hanyatlának s nem hagytak utódokat. A protestans fejedelmek közt kevés vagy nem szívbeli volt a protestans érzés. Erzsébet maga inkább politikából, mint erős hitből volt protestans. Első Jakab, hogy kedvencz tervét, egyik fiát valamelyik nagy szárazföldi udvarral házasítani össze, létesíthesse,

„először csak a... ..”

kész volt roppant engedményeket tenni Rómának. VIII. Henrik kétszer tagadta meg a reformatus tanokat önző indokokból. A szász választófejedelem, a protestans párt természetes feje Germániában, nem vonakodott, a vizzály legválságosabb perczében, eszközzé lenni a pápisták kezei közt. A katholikus fejedelmeknél ellenben oly buzgóságot találunk, mely néha a fanatismusig nő. II. Fülöp egész más értelemben volt katholikus, mint Erzsébet protestans. Bajor Miksa, kit a jezsuiták neveltek, egy fejedelem hatalmát gyakorló buzgó térítő vala. II. Ferdinánd inkább ismételten veszélynek tette ki trónját, hogyses a vallási újítás szellemének legkevésbé is engedjen. Svéd Zsigmond egy koronát vesztett el, melyet megtarthat vala, ha lemond a katholikus hitről. Röviden a protestansoknál mindenütt bágyadást látunk, a katholikusoknál mindenütt buzgóságot és odaadást.

A katholikusok közt ez időben nemcsak sokkal nagyobb volt a buzgóság, mint a protestansok közt; hanem a katholikus egész buzgósága a protestansok ellen irányult, míg a protestansok buzgalma csaknem egészen egymás ellen fordult. A katholikus egyházban nem volt komoly vita a tan pontjai fölött. A trienti zsinat végzéseit elfogadták; s a jansenista vizzály még nem keletkezett. Róma tehát egész erejét a reformatusok ellen fordította. Ellenkezőleg az az erő,

melynek a reformatió diadalát kellett volna kivívni, polgári viszályokban merült ki. Míg Európát jezsuita prédikátorok, jezsuita gyóntatók, jezsuita nevelők áraszták el, készen lelkök minden tehetségét s minden csepp véréket fölládozni egyházukért: ezalatt protestans tudorok czáfolgatták, protestans fejedelmek büntették az oly felekezetbelieket, kik szint oly jó protestansok valának mint ők maguk.

«Cumque superba foret Babylon spolianda tropaeis,
Bellá gera placuit nullos habitura triumphos.»

A Pfalzban egy kalvinista fejedelem üldözte a lutheranusokat. Szászországban lutheranus fejedelem üldözte a kalvinistákat. Mindenki, a ki az ágostai hitvallás csak egy pontjának ellene mondott, száműzetett Svédországból. Scotiában Melville más protestansokkal vitatkozott az egyházi kormányzás kérdése fölött. Angliában a börtönök tele voltak oly emberekkel, kik, habár buzgó reformatusok, nem voltak tökéletesen egy véleményen az udvarral a fegyelem és tanokra nézve. Némelyek üldöztettek, mert tagadták az elkárhozás elvét; mások, mert nem viseltek papi ruhát. Az ireket ez időben valószínűen félannyi buzgalommal el lehetett volna téríteni a katholikus hittől, mint a mennyit Whitgift a puritánok elnyomására, Merprelate Márton a püspökök meggyalázására fordított.

Valamint buzgóságban s együttartásban nagy előnyük volt a katolikusoknak a protestansok fölött, úgy szervezetök is hasonlíthatlanul jobb volt. A protestansoknak támadó czélokra tulajdonkép semmiféle szervezetök nem volt. A reformált egyházak pusztán nemzeti egyházak valának. Az angol egyház egyedül csak Anglia számára létezett. Oly merőben helyi intézmény volt mint a közönséges perek törvényszéke, s küloperatiókra semmi gépezettel nem bírt. A skót egyház szintén csak Skótia számára létezett. A katolikus egyház működése ellenben az egész világra kiterjedt. Lambethben vagy Edinburghban senki se gondolt azzal, mi történik Lengyel- vagy Bajorországban. Rómában, ellenkezőleg, Krakkó vagy München ép oly érdek tárgyai voltak, mint a Sz. Lateran János külrészei. Szigetünk a protestans érdek feje, nem küldött egy hittérítőt, egy ifjúság-oktatót se a nagy szellemi harcz színhelyére. Nem alapított egyetlen egy papnevelő intézetet sem arra a czélra, hogy a külföldet ilyen egyénekkal ellássa. Ellenben Német-, Magyar- és Lengyelország spanyol vagy olasz születésű ügyes és tevékeny katolikus küldöttekkel voltak tele. A protestans vallás szellemi hadserege merőben helyi őrség volt, mely hasznos lehetett betörés esetében, de ki nem lehetett küldeni s ennélfogva hódításokat nem tehetett. Rómának volt ily helyőrsége is, de voltak harczosai

is, kiket minden perczen bármily veszélyes vagy kellemetlen külszolgálatra használhatott. Ha azt gondolták a főhadiszálláson, hogy Palermóban van egy jezsuita, ki talentumai s jelleménél fogva képes ellenállani az újítóknak Lithwaniában, a parancsot rögtön kiadták s rögtön követték. Az egyház hű szolgája egy hónap múlva túl a Niemenen, prédikált, catechisált és gyónatott.

Nem lehet tagadni, hogy a római egyház kormányrendszere valódi mesterműve az emberi bölcseségnek. Valóban csak is ily rendszer lehetett képes ily megtámadások ellen ily tanokat fentartani. Tizenkétszáz eseménydús év, negyven nemzedék államférfiainak ügyessége s türelmes gondja e rendszert oly tökélyre emelte, hogy azok közt az intézmények közt, melyeket az emberi nem ámitására s féken tartására kigondoltak, a legmagasabb helyet foglalja el. Minél erősebb meggyőződésünk, hogy az ész és biblia határozottan a protestans vallás mellett vannak, annál jobban bámúljuk a tactica oly rendszerét, melylyel ész és biblia hasztalan állottak szembe.

Ha terjedelmesen akarnók e nagyon érdekes tárgyat fejtegetni, köteteket írának tele. Mi tehát csak egyetlen egy fontos részét akarjuk megvizsgálni a római egyház politikájának. Ő tökéletesen érti, a mit egy egyház sem értett soha: mint kell a rajongókkal bánni. Némely felekezet, külö-

nösen keletkező felekezetek, megengedik, hogy a rajongás elharapózzék. Más felekezetek, különösen rég megalapított és gazdagon dotáltak, ellen-szenvvvel nézik. A katolikus egyház se alá nem veti magát a rajongásnak, sem nem üldözi: felhasználja azt. Úgy tekinti mint nagy mozgató erőt, mely, mint egy szép ló izomereje, se nem jó se nem rossz magába véve, de melyet úgy irányozhatni, hogy nagy jót vagy nagy rosszat eszközölhet; s ő az irányzást magának tartja fön. Képtelenség volna egy lovat agyonkergetni, mint valami farkast. Még nagyobb képtelenség volna vadúl nyargalni, kerítéseket összetörni s járó-ke-lőket eltaposni hagyni. Az eszélyes eljárás: fékezni akarátát annélkül hogy erejének ártsunk, megta-nítani engedelmeskedni a kantárnak, s aztán kész-teni gyorsaságra. Ha egyszer ismeri urát, annál becsesebb, mennél erősebb és tüzesebb. Épen ez volt a római egyház rendszere a rajongókra nézve. Tudja, hogy a vallásos érzés, ha egyszer tökéletesen erőt vesz a lelken, különös erélyt köl-csönöz, hogy az embert a fájdalom vagy öröm uralma fölé helyezi, hogy a gyalázatot dicsőséggé változtatja, hogy magát a halált csak egy magas-zosabb s boldogabb élet kezdetének tünteti fel. Tudja, hogy az ember ily állapotban nem meg-vetés tárgya. Lehet közönséges, ábrándozó, tudat-lan, különcz; de oly dolgokat fog tenni és szen-vedni, melyeket hogy valaki tegyen és szenvedjen,

neki érdekében áll, de miktől higgadt és józan eszű emberek vonakodnának. Következésképp szolgálatába veszi, valamely veszélyes helyre állítja, a hol rettenthetlenség, hevesség szükségesebbek, mint ítélőtehetség és önuralom, s útnak indítja áldásával és helyeslésével.

Angliában gyakran megesik, hogy egy üst-foltozó vagy köszén-hordó egy prédikációt hall, vagy valami értekezés akad kezébe, mely nyugtalanítani kezdi lelki állapota felett. Ha erős phantasiája s izgékony idegei vannak, azt hiszi, hogy a rossz szellem uralma alatt áll. Nem tudja, ha nem követett-e el valami megbocsáthatlan bűnt. Minden szilaj eszmét, mely lelkében keletkezik, az ördög sugallatának tulajdonít. Alvását a végítélet napról, a nyílt könyvekről és olthatlan tüzről való álmok nyugtalanítják. Ha mulatságokban vagy kicsapongásokban keres menedéket, hogy e gyötrő gondolatoktól szabadúljon: a csalekony könnyebbülés csak nagyobbá s reménytelenebbé teszi nyomorúságát. Végre változás áll elő. A megbántott teremő ki van békítve. Hogy attól kölesönözzük a szép képet, ki maga is ily kísértésen ment keresztül: kilép a halál árnyékvölgyéből, a tör és háló, a posvány és örvények, a rossz szellemek és ragadozóállatok sötét országából. Ösvényén verőfény van. Fölér a bájos hegyre s tetejéről megpillantja távolban a tündöklő várost, mely zarándoklásának czélja. Ekkor

lelkében természetes s bizonyára nem rosszalható vágy keletkezik, közleni másokkal a gondolatokat, melyekkel saját szíve tele van, inteni a gondatlant, vigasztalni azokat, kiknek szíve fel van háborodva. Az ösztön, mely arra készíti, hogy egész életét a vallás tanítására szentelje, erős szenvedély a kötelesség színében. Inti felebarátait; és ha jeles tehetségű ember, néha nagy hatással. Úgy könyörög, mintha saját élteért könyörögne, könnyek közt, égő szavakkal; s csakhamar gyönyörrel látja, mely talán nem egészen ment bizonyos vegyületétől az emberi gyarlóságnak, hogy durva szónoklata oly hallgatókat ébreszt és olvaszt, kik igen nyugodtan alusznak, míg a pap az apostoli leszármazásról prédikál. Isten iránti buzgóság, felebarátjai iránti szeretet, öröme tehetségének gyakorlásában: hitszónokká készítik lenni. Nem perel az intézménnyel, nincsenek ellenére formáságai, kormányzata. Örömet lépne legszerényebb szolgálóinak sorába. De fogadják el vagy taszítsák el: érzi hogy hívatása el van határozva. Fölvatása nem az arianus vagy pápista püspök hosszú és kétséges leszármazásában szállott reá, hanem egyenesen felülről. Küldetése ugyanaz, mely a tizenegynek a Menybemenetel hegyén adatott. Nem is tartózkodik, emberi bizomány híjában, hirdetni a dicső izenetet, melylyel az egyház valódi feje bizta meg. Egy ilyen lelkületű ember számára az intézet sorompói közt nincs

hely. Nem volt collegiumban, egy görögszerzöt sem tud magyarul, egy latin feladatot sem tud írni: s azt mondják neki, hogy ha az egyház kebelében megmarad, azt mint tanait hallgatónak kell tenni, s ha tanítóvá akar lenni, a szakadáson kell hogy kezdje. Hamar elhatározza magát. Tower Hillen vagy Smithfieldben szónokol. Egy gyülekezet alakul. A hatósági engedélyt megnyeri. Egy egyszerű téglá-épületet emelnek, katedrával s padokkal, s elnevezik Ebenezernek vagy Bethelnek. Nehány hét alatt az egyház örökre elveszített egy pár száz családot, kik közül egyetlen egy sem érzett legkisebb kétséget is tanai, lithurgiája, kormányzata vagy szertartása iránt.

Nagyon különböző Róma politikája. A tudatlan rajongót, kit az angol egyház ellenségévé tesz. — s veszedelmes ellenséggé, bármit higyen a művelt és tanult — a római egyház harcosává teszi. Szakált növesztet vele, ráadja a sötét daróc kámzsát és csuklyát, kötelet köt derekára: s elküldi hogy tanítson nevében. Nem kerül semmijébe sem. Egy aranyat se vesz clerussa jövedelméből. Azoknak alamizsnájából él, kik szellemi minőségét tisztelik, s hálásak oktatásáért. Nem épen Massillon modorában prédikál, de úgy hogy megindítja tanulatlan hallgatóit is; s minden hatalmát felettök arra használja, hogy erősítse az egyházat, melynek szolgája. Oly erősen

ragaszkodik ehhez az egyházhoz, mint bármelyik a kardinálok közül, kiknek bíbor kocsijuk s egyenruhájok a Quirinál kapujánál tolong. Ily módon a katolikus egyház a szervezettség és a szabadság minden erejét egyesíti magában. Egy uralgó hierarchia legnagyobb fényével fent, párosítja az önkénytes rendszer egész erélyét alant. Könnyű volna nagyon új eseteket említeni, melyekben százezrek szívét, kiket a javadalmas papság önzése, tunyasága s gyávasága elidegenített, visszavezetett a kolduló barát buzgalma.

Még a nőnek is van hatásköre rendszerében. Áhítatos nőknek szellemi működést, méltóságot és hatóságot jelöl ki. Hazánkban, ha egy nemes nő a szokottnál több buzgóságot érez a vallás terjesztésére, valószínű hogy, bárha nem tér el a megállapított vallás egyetlen tanától vagy szertartásától sem, végtére is új schismának lesz teremtője. Ha egy jámbor s irgalmas nő a fogház czelláiba lép, hogy a legszerencsétlenebbekkel és a legsúlyedtebbekkel neméből imádkozzék: ezt az egyház felhatalmazása nélkül teszi. Semmi cselekvésmód sincs elébe írva; és még szerencse ha a rabok papja nem panaszkodik tolazkodása miatt s a püspök nem csóválja fejét ily szokatlan irgalmasságon. Rómában Huntingdon grófné mint Saent Szelina foglalna helyet a nap-tárban, s Mrs. Foy alapítója és első fejedelem-

asszonya lenne a börtön-szűzek szent szerzetének.

Tegyük Loyola Ignácot Oxfordba. Bizonyosan valamely nagy szakadás fejévé lesz. Tegyük John Wesleyt Rómába. Bizonyosan első generálisa lesz egy új, az egyház érdekeinek s méltóságának szentelt szerzetnek. Tegyük Sz. Teréziát Londonba. Nyugtalan rajongása örülésbe megy át, nem minden vegyülete nélkül a mesterfogásoknak. Jónő lesz, az igazhitűek anyja, az ördöggel tart vitatkozásokat, pecsétes bocsánatot ad ki imádóinak. Tegyük Joanna Southcote-ot Rómába. Megalapítja a mezítlábas karmeliták szerzetét, melynek minden tagja kész vértanúságot szenvedni az egyházért: ünnepélyes szertartás rendeltetik emlékezetére, s szobra, a szentelt víz fölibe helyezve, minden idegennek szemébe ötlük, ki sz. Péter templomába belép.

Sokáig mulattunk e tárgynál, mert azt hisszük, hogy a sok ok közül, miknek a római egyház a XVI. század végén megmentését és diadalát köszönte, a fő ok azon mély politika volt, melylyel oly egyének fanatismusát mint Sz. Ignác és Sz. Terézia, felhasználta.

A protestans párt most valóban le volt győzve és meg volt alázva. Francziaországban oly erős lett a katolikus reactio, hogy IV. Henrik kénytelen volt koronája vagy vallása közt választani. Daczára világos örökösödési jogának, daczára

kitünő személyes tulajdonainak, látta, hogy ha nem békül ki Rómával, még azon bátor urak hűségére sem számíthat, kiknek vitézsége megfordítá az Ivry csata folyását. Belgiumban, Lengyel- és Dél-Német országokban a katolikus vallás tökéletes felsőbbiséget vívott ki. A csehek ellenállása el lön nyomva, a Pfalz meghódított, Felső- és Alsó-Szászországot katolikus hadak áraszták el. A dán király állott a protestans vallás élén mint az egyház védője; ő legyőzetett, kiűzték a birodalomból, és saját birtokain támadták meg. Az osztrák ház seregei előre nyomultak, meghódíták Pomeraniát, s haladásukban csak Stralsund falai által tartóztatának fel.

És ismét megfordult az ár. A vallásos érzés két ellenkező irányban való kitörése ad jellemet az egész század történetének. Kezdetben a protestans vallás visszaűzte a katolikusokat egész a Pyrenaeusokig s Alpokig. A katolikusok össze szedte magát s visszaűzte a protestantokat egész a Német tengerig. Ekkor, a mint a nagy éjszaki mozgalom gyengült, gyengülni kezdett a nagy déli reactio is. A katolikusok buzgalma kihűlt. Egyetértésük felbomlott. A vallásos felhevülés láza elmúlt mind két oldalon. Az egyik fél ép úgy eltért Loyola szellemétől, mint a másik Lutherétől. Három nemzedék alatt a vallás volt fő forrása a politikának. Franciaország, Svédország, Skócia, Holland forradalmi s polgárhá-

borúi, a hosszú küzdés Fülöp és Erzsébet közt, a véres versengés a cseh koronáért: mind hittani vitatkozásokból eredtek. De most nagy változás történt. A tusa, mely Germániában dühöngött, elveszté vallásos jellemét. Egy részről nem annyira a római egyház szelleme, mint az osztrák ház világi felsőbbsegeért folytatott tusa volt. Másrészről nem annyira a reformált tan, mint a nemzeti függetlenségért folytatott tusa. A kormányok új szövetségekbe kezdtek csoportosulni, melyekben a politikai érdek-egységre sokkal több tekintettel valának, mint a vallásos hitegységre. Magában Rómában a katolikus fegyverek dalait vegyes érzéssel nézték. Az egyház feje másodrangú uralkodó volt, s épen úgy aggódott a hatalom egyensúlya, mint az igazság terjesztése miatt. Tudva van, hogy jobban félt egy egyetemes monarchia létrejöttétől mint a mennyire az egyetemes egyház boldogulását. Végre egy nagy esemény tudatta a világgal, hogy a felekezetek harca megszűnt, s hogy azt az államok harca követi. Egy coalitio alakult az osztrák ház ellen, mely magába foglalt kalvinistákat, lutheranusokat és katolikusokat. E coalitio élén a század első államférfia s harczosa állottak; az első egy katolikus egyházi herczeg, kitűnő a szigor és a siker által, melylyel a hűgöttakat elnyomta; a másik egy protestans király, ki trónját a római egyház gyűlöletéből eredt

forradalomnak köszönte. Richellieu és Gusztáv szövetezése ez az időpont, melyben a nagy valóságos küzdelmek végöket érték. A most következett háború Európa egyensúlyáért folyt. Midőn végre megkötetett a westphaliai béke, kitünt, hogy a római egyház birtokában maradt egy nagy területnek, melyet a megelőző század közepén azon a ponton látszék lenni, hogy elveszít. Európának egy része sem maradt protestans, kivéve azt a részt, mely tökéletesen protestans lett, még mielőtt az a nemzedék, mely Luthert szónokolni hallotta, kihalt volna.

Ez időtől fogva nem volt vallásháború a katolikusok és protestansok közt, mint ilyenek közt. Cromwell idejében a protestans Anglia egyesült a katolikus Franciaországgal, s aztán egy pap által vezetett a katolikus Spanyolország ellen. Harmadik Vilmos, a kiválóan protestans hős, oly coalitionak volt feje, mely sok katolikus hatalmasságot foglalt magába, s melyet titokban maga Róma is pártfogolt a katolikus Lajos ellen. Anna korában a protestans Anglia és a protestans Holland szöveteztek a katolikus Savoyával és a katolikus Portugalliával oly célra, hogy a spanyol koronát egyik vakbuzgó katolikus fejről a másikéra tegyék.

A földrajzi határ a két vallás közt majdnem épen ott végződik, a hol a 30 éves háború végével; nem is adta a protestans vallás semmi jelét

ennek a kiterjeszkedő erőnek, melyet neki tulajdonítottak. De a protestans dicsekszik, és pedig joggal dicsekszik, hogy vagyon, művelődés, értelmiség sokkal inkább növekedtek a határ. éjszaki mint déli oldalán, s hogy a természettől oly kevéssé áldott országok mint Skócia és Poroszország most a világ legvirágzóbb és legjobban kormányzott részei, míg Genua márványpalotái elhagyottak, míg banditák nyugtalanítják Campania szép partjait, míg a pápai birodalom partvidékein bivalyok és vaddisznók tanyáznak. Nem lehet kétségbe vonni, hogy a XVI. század óta a protestans nemzetek határozottan nagyobb haladást tettek mint szomszédaik. Azoknál a nemzeteknél, melyeknél a protestans vallás végleges sikert nem vívott ugyan ki, de lassan küzdött s mély nyomokat hagyott hátra: a haladás tetemes volt. De ha a katolikus országokhoz jövünk, azon részéhez Európának, hol a reformatio első szikráját eltaposták mihelyt mutatkozott, s a honnan az impulsus jött, mely a protestantismust visszanyomá: a legjobb esetben lassú haladást s egészben hátramenést találunk. Hasonlítsuk össze Dániát Portugáliával. Luther idejében a portugállok felsőbbsege kétségtelen volt. Jelenben a dánoké nem kevésbé az. Hasonlítsuk össze Edinburghot Florenczczel. Edinburgh kevesebbet köszön ez éghajlatnak, a földnek s ez uralkodók gyámolító gondjának, mint bármely katolikus

vagy protestans főváros. Florenz mindezen tekintetekben különösen szerencsés vala. De mindenki a ki tudja, mi volt Florenz és Edinburgh a reformatió előtt s mi most, el fogja ismerni, hogy valami nagy ok működött az utolsó három század alatt Európa egyik részének emelésében és a másikénak elnyomásában. Hasonlítsuk össze Anglia történetét Spanyolországgal az utolsó század alatt. Művészetben, tudományban, irodalomban, kereskedelemben, földművelésben az ellentét szembeszökő. A különbség nem szorítkozik az Oceanon innenre. Anglia amerikai gyarmatai megmérhetlenül felülmúlják hatalomban azokat, melyeket Spanyolország telepített. Pedig nincs okunk hinni, hogy a tizenhatodik század kezdetén a castiliai bármi tekintetben alatta állott volna az angolnak. Erősen hiszszük, hogy az éjszak nagy művelődését és jóllétét leginkább a protestans reformatió erkölcsi hatásának köszöni, s hogy a déli országok hanyatlása Európában főként a nagy katolikus reactionak tulajdonítható.

A protestans és katolikus vallás közti határvonal végleges megállapítása után mintegy száz évvel kezdett a római egyház negyedik nagy veszélyének jelensége mutatkozni. A most keletkezett vihar egészen másnemű volt, mint az előbbiek. Előbbi támadói tanainak csak egy részét vonták kétségbe. Most oly iskola volt kelet-

kezöben, mely az egészet elvetette. Az albigen-siek, lollardok, lutheránusok, kálvinisták határo-zott vallásrendszerrel bírtak, és ahhoz erősen ra-gaszkodának. Az új sectariusok hite egészen negatív vala. Egyik praemissumjokat a protes-tansoktól, a másikat a katholikusoktól vették. Az utóbbiakról azt az elvet kölcsönzék, hogy egyedül a catholicismus a tiszta és eredeti ke-resztyénség. Az előbbiekkal azt tartották, hogy a katholikus rendszernek némely része ellenkezik az észszel. A következés világos volt. Két tétel, melyek közül, különvéve, mindegyik összefér a legrajongóbb áhítattal, egymás mellé állítva a vallástalanság rendszerének alapját képezé. Bos-suet tana, hogy az átváltozást az evangelium erősíti, és Tillotson tana, hogy az átváltozás képtelenség, együvé állítva, logikai szükségképen a Voltaire következtetéséhez vezettek.

Ha a secta, mely Párisban keletkezöben volt, pusztán csak gúnyolók sectája lett volna, nagyon valószínűtlen, hogy lételének mély nyomait hagyta volna Európa intézményeiben s szoká-saiban. Pusztá tagadás, pusztá epicuri hitetlen-ség, mint Lord Bacon helyesen jegyzé meg, soha sem zavarták még meg a világbékét. Nem nyújt indokot cselekedetre. Nem ébreszt lelkesülést. Nincsenek missionariusai, keresztes vitézei, vér-tanúi. Ha a szent-bölcselemi-egyház patriarchája megelégedett volna tréfát üzni Saul szamaraiból

s Dávid nejeiből, s bírálgatni Ézékiel költészetét, abban a korlátolt szellemben, mint Shakspeare-t bírálgatá: Rómának nem igen lett volna oka félni. De tartozunk megadni neki s társainak, hogy erejük valódi titka azokban az igazságokban feküdt, melyek tévedéseik közé vegyültek, és abban a nemes lelkesültségben, mely könnyelműségök alatt rejlett. Oly férfiak voltak, kik, minden értelmi s erkölcsi hibáik daczára, őszintén s komolyan óhajtották az emberi nem helyzetének javulását, kiknek vérök forrt a kegyetlenség s igaztalanság látásánál, kik férfiasan harczolának, minden tehetségökkel, az ellen, a mit visszaéléseknek tartottak, s kik sok kitűnő alkalmommal bátran állottak a hatalmas és az elnyomott közé. Míg megtámadták a keresztyénséget, oly haraggal és méltatlansággal, mely szégyenletes volt olyanoktól, kik magokat philosophoknak nevezték, mégis sokkal nagyobb mértékben megvolt bennök mint ellenfeleikben az a szeretet minden osztályu és fajú emberek iránt, melyet a keresztyén vallás parancsol. Vallásos üldözések, bírói kinzás, önkénytes bezárás, a halálos büntetések haszontalan szaporítása, a bírói székek halogatásai s törvénycsavarásai, a közjavak bérlőinek zsarolásai, rabszolgakereskedés, rabszolgaság: örökös tárgyai valának eleven satírajok s vizsgálataiknak. Ha egy ártatlant Toulousban kerékbe törtek, ha egy ifjút, ki csak

indiscretio bűnébe esett, Abbevilleban lefejezték, ha egy derék tisztet, kit a közigaztalanság elnyomott, betömött szájjal hurezoltak a Grève piacra meghalni: azonnal megszólalt egy hang a genfi tó partjáról, melyet meghallottak Moszkvától Cadixig, s mely az igaztalan bírákat egész Európa megvetésére s utálatára ítélte. Az igazán hatásos fegyvert, melylyel a philosophok az evangelium hitét megtámadták, az evangelium erkölcsianaiból kölcsönözték. Az evangelium erkölcsi és dogmai részét szerencsétlenül egymás ellen fordították. Egyik részen állott az egyház, mely az apostoloktól leszármaztatott tanok tisztaságával dicsekszik, de meggyalázta azokat a szent Bertalan éj vérengzésével, a királyok legjobbjának meggyilkoltatásával, a Cevennek háborújával, Port Royal elpusztításával. A másik részen állott egy secta, mely kinevette a szentírást, kiöltötte nyelvét a sacramentumokra, de kész volt szembe szállani herczségekkel és hatalmakkal az igazság, irgalom és türelem ügyében.

A vallástalanság, történetesen emberszeretettel társulva, diadalmaskodott egy időre a valláson, mely történetesen politikai és társadalmi visszaélésekkel társult. Minden engedett az új reformatorok buzgalmának s tevékenységének. Franciaországban minden, a tudományokban kitűnő embert soraikban látunk. Minden év szült munkákat, melyek az egyház alapelveit megtá-

madták okokkal, invectivákkal és gúnynyal. Az egyház nem védte magát, csak a hatalom tényeivel; censurát mondtak ki, könyveket koboztak el, insultálták a hitetlen írók holt testeit. De egy Bossuet, egy Pascal sem jelent meg, hogy Voltairevel szembeszálljon. Nem jelent meg egy védelme sem a katolikus tanoknak, mely nagy hatást tett volna, vagy melyre most már csak emlékeznénk is. Véres és irtószellemű üldözés, hasonló ahhoz, mely elnyomta az albigensieket, elnyomhatta volna a philosophokat is. De a De Monforttok és Domokosok ideje lejárt. A büntetések, melyeket a papok még kimondhatának, elégségesek voltak ingerelni, de nem elégségesek megsemmisíteni. A harcz egy részről a hatalom, más részről az ész közt folyt, s a hatalom sokkal korlátoltabb volt, mint az ész. Az óhitűség csakhamar tudatlansággal s bárgyúsággal lett egyértelmű. Ép oly szükséges volt egy művelt férfi jelleméhez, hogy megvesse hazája vallását, mint-hogy iródalmát ismerje. Az új tanok gyorsan terjedtek a keresztyénségben. Páris az egész continens fővárosa volt. A művelt körök egész Európában francziául beszéltek. Italia és Spanyolország irodalmi dicsősége már lehanyatlott. Németországé még nem is hajnallott. Angliáé még csak az angoloknak fénylett. Francziaország tanítói Európa tanítói valának. A párisi nézetek gyorsan terjedtek az Alpokon túl levő nevelt osz-

tályok közt, s az inquisitió örököse nem gátolható meg az új eretnekségnek Castiliába s Portugáliába csempészését. A kormányok, még az önkényes kormányok is, gyönyörrel látták ennek a philosophiának terjedését. Számos, néha időre, helyre, s közérzületre való tekintet nélkül szorgalmazott, de általában dicséretes reform mutatja befolyásuk nagyságát. Porosz-, Oroszország, Ausztria és sok kisebb állam uralkodói abban a gyauban álltak, hogy a beavatottak közé tartoznak.

A római egyház a külső látszat szerint még mindig oly pompás, oly fényes volt, mint valaha; de alapja alá volt ásva. Egy állam sem tért ki kebeléből, egy sem kobozta el jövedelmeit: de a nép tisztelete mindenütt megszűnt irányában.

Az első nagy intő csapás annak a társulatnak a bukása volt, mely a reformatióval való harczban megmenté a katolikus egyházat a megsemmisüléstől. A jezsuita szerzet sohasem üdült föl a csapásból, melyet a port-royali harczban tapasztalt. Most még erősebben támadták meg a philosophok. Erélye meg volt törve, hírneve beszennyezve. Insultalva Európa minden genialis férfja által, kárhoztatva a polgári hatóságok, s gyöngén védve a hierarchia főnökei által: bukkott; és bukása nagy volt.

A mozgalom növekvő gyorsasággal folyt. Az új secta első nemzedéke kihalt. Voltaire s követői, kik tanait örökölték s túlozták, úgy állottak

egymáshoz, mint az anabaptisták Lutherhez s az ötödmonarchikusok Pymhez. Végre jött a forradalom. Vége volt a régi francia egyháznak, minden pompájával s gazdagságával. Némely papja az által biztosította magát, hogy elszakadt Rómától s új schismák teremtője lett. Nehányan, örvendve az új féktelenségnek, eldobták szent ruhájokat, fennen hirdeték, hogy egész életök csálás volt, sértették s üldözték a vallást, melynek szolgálói valának, s még a jakobinusok klubbjában is kitüntették magokat szemtelenségök s kegyetlenségeik által. Másokat, kik hívebbek maradtak elveikhez, húszanként mészároltak le, vízbe öldöstek, agyonlőttek, lámpásokra akasztottak. Ezrek menekültek ki hazájokból, ellenséges oltárok árnyánál keresve menhelyet. Bohócok, miseingbe öltözve, egész a convent sorompójáig jöttek, a carmagnolet tánczolván. Marat mellszobraival helyettesíték a keresztyén vallás vértanúinak szobrait. Egy kéjhölgy, a nôtre-dami oltárhelyen, fogadta ezrek imadását, kik fölkiáltának, hogy valahára az igazság szavait vizsgálják ezek az ó goth ívek. Az új hitetlenség ép oly intollerans volt, mint a régi álhit. Tiszteletet mutatni a vallás iránt annyi volt, mint az elégtelenség gyanúját vonni magára. Csak fenyegető veszedelem közt keresztelheté meg a pap a gyermeket, adhatá össze a szeretők kezeit, vagy hallgathatá a haldoklók gyónását. Az ész istenségé-

nek imádása csak rövid ideig tartott ugyan; de Robespierre és Lepaux deismusa nem kevésbé ellenséges volt a katolikus hitnek, mint Cloutz és Chaumette atheismusa.

S az egyház nemcsak Franciaországban volt veszélyben. A forradalmi szellem, megtámadva egész Európa által, visszaverte egész Európát, győztes lett, s nem érve be a belga városokkal és az egyházi választó fejedelmek gazdag uradalmaival, dűlva ment át a Rhenuson és az alpesi szorosokon. Az egész protestans vallásháború alatt Italia és Spanyolország volt bázisa a katolikus operációknak. Most Spanyolország kész alattvalója volt a hitetleneknek. Italiát meghódították. A régi herczegségeket a cisalpin, a liguriai és a parthenopi köztársaságok válták föl. Loretto oltára megfosztatott a kincsektől, melyeket ott hat század áhitata halmozott föl. Róma zárdái kiraboltattak. A három színű zászló lengett az Angyalvár ormáról. Szent Péter utódját, mint foglyot hurczolták el a hitetlenek. Mint fogoly halt meg kezeik közt; még a temetési végzettséget is soká megtagadták földi maradványaitól.

Nem meglepő, hogy 1799-ben éles szemű vizsgálók is azt hitték, hogy ütött végre a római egyház utolsó órája. A pápa fogságban halt meg, Franciaország leghíresebb főpapjai idegen földön, protestans alamizsnából éltek, a legszebb

épületek, melyeket az előbbi századok adakozása Isten imádására emelt, diadaltemplomokká, politikai társulatok lakomatermeivé, vagy theophilantrop kápolnákká változtak át: ily jelenségek után méltán lehetett várni a hosszú uralom közlégő végét.

De e vég nem jött el. Ismét halálra kárhóztatva, a hófehér szarvas rendeltetése nem volt még a halál. Mielőtt a temetési szertartás végbe ment volna VI. Pius hamvai fölött, egy nagy reactió indult meg, mely több mint negyven év lefolyta után is növekedőben látszik lenni. Az anarchia napja lejárt. A dolgok új rendje merült föl a zavarból, új dynastiák, új törvények, új címek; és köztök kiemelkedett a régi vallás. Az araboknak egy regéjük van, mely szerint a nagy pyramist vízözön előtti királyok építették, s minden emberi mű közül egyedül ez állotta ki a vízözön súlyát. Ilyen volt a pápaság sorsa. El lön temetve a nagy áradat alá; de mély alapzata rendületlen maradt, s midőn a vizek szállottak, egyedül állott egy elmúlt világ romjai közt. A hollandi köztársaság, a német császárság, a velenzei nagy tanács, a régi helvét szövetség, a Bourbon ház, a régi francia parlament és aristocratia megszűntek. Európa új teremtményekkel volt tele: francia császárság, olasz királyság, rajnai szövetség. S az újabb események nemcsak a területi határokat és politikai intézményeket

támadák meg. A tulajdon fölosztása, a társadalom szervezete és szelleme a katolikus Európa nagy részében tökéletes változáson mentek keresztül. De a változhatlan egyház még mindig állott.

Egy jövő történetíró, oly ügyes és mérsékelt mint Ranke tanár, reméljük nyomozni fogja a katolikus fölélédest a tizenkilencedik században. Érezzük, hogy nagyon közeledünk saját korunkhoz, s ha folytatjuk, sok olyat találunk mondani, mi miatt bosszús érzettel gyanusítanak, s mi minden esetre azt költene. Ennélfogva tehát csak egy megjegyzést teszünk még, mely nézetünk szerint komoly figyelmet érdemel.

A tizennyolczadik század alatt a római egyház befolyása folyvást hanyatlóban volt. A hitelenség nagy kiterjedésű hódításokat tett Európa minden tartományában, s némelyekben tökéletes felsőbbségre emelkedett. A pápaság végre oda jutott, hogy gúny tárgya lett a hitetleneknél s a szájalomé inkább, mint a gyűlöleté a protestansoknál. A XIX. század alatt a bukott egyház fokonként kiemelkedett nyomott helyzetéből s visszanyerte régi uralmát. Senki sem kételkedhetik, a ki higgadtan gondolkozik az utolsó pár év eseményeiről Spanyolországban, Italiában, Dél-Amerikában, Irlandban, Németalföldön, Porosz-, sőt Franciaországban is, hogy a római egyház hatalma a szív s lélek fölött sokkal nagyobb

most mint az *Encyclopaedia* és *Dictionnaire Philosophique* idejében. Bizonyára megjegyzésre méltó, hogy sem a XVIII. század erkölcsi forradalma, sem a XIX. ellenforradalma nem növelték a legcsekélyebb mértékben a protestantismus uralmát. Az előbbi időszakban mindazt, mit elvesztett a katolicismus, elvesztette a kereszténység is; az utóbbiban mindazt, mit a keresztényen vallás visszanyert katolikus országokban, a katolicismus is visszanyerte. Természetesen várhattuk volna, hogy álhitről hitetlenségre menve át vagy visszatérve a hitetlenségből az álhitre, sok elme meg fog állapotni egy közbeeső ponton. A tanok közt, miket a jezsuita iskolákban tanítottak, s azok közt, miket báró Holbach kis estélyein vallottak, nagy köz van, melyben az emberi elme, azt hihetnök, kielégítőbb nyugpontot találhatna magának e szélsőségeknél. A-reformatió idejében csakugyan milliók találtak ily nyugpontot. Egész nemzetek mondtak le a katolikus vallásról, a nélkül, hogy megszűntek volna hinni a jövő életben vagy Jézus isteni-küldetésében. Ellenkezőleg, ha a múlt században a katolikus megszűnt hinni a valódi jelenlétben, ezret lehetett egyre tenni, hogy megszűnt hinni az evangéliumban is; s a visszahatás beálltával az evangéliumba való hittetlenségbe megjött a valódi jelenlétbe való hit is.

Épen nem akarunk e jelenségből általános

törvényt vonni le, de igen figyelemre méltó ténynek tartjuk, hogy azok közül a nemzetek közül, melyek a reformatiót nem fogadták el a tizenhatodik század vége előtt, azt soha sem fogadta el egy sem. Katholikus községek hitetlenek és ismét katolikusok lettek; de protestans egy sem lett.

Itt bezárjuk e futó vázlatot az emberiség történelmének egyik legfontosabb része fölött. Olvasóink nagy köszönettel tartoznak, ha föl bírtuk érdekeltségöket költeni annyira, hogy magát Ranke tanár könyvét olvasni óhajtanák.

